

УДК 72.01;72.0025.4

*Доктор архітектури, професор Соченко В. І.,
кафедра основ архітектури
та архітектурного проектування
Київського національного університету будівництва і архітектури*

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті розглядаються історичні аспекти становлення і розвитку пам'ятоохоронної культури та сучасні правові засади охорони і збереження всесвітньої та української культурної спадщини.

Ключові слова: історико-архітектурна спадщина, пам'ятки археології та архітектури, охорона та збереження культурної спадщини.

Пам'ятки далекої минувшини – унікальні матеріальні та духовні свідчення історичного шляху, пройденого людською цивілізацією. До своїх історико-культурних надбань людство ніколи не було байдужим. Прагнення вивчати, зберігати та охороняти пам'ятки далекої минувшини своєї історії та культури спостерігається з найдавніших часів. У наш час можна відзначити надзвичайну зацікавленість своєю історико-культурною спадщиною.

З проголошенням незалежності України в 1991 р. розпочалися новітні часи духовного та культурного піднесення країни. Європейський вибір сучасної України та складні процеси світової глобалізації потребують визначеності з вищими національними культурно-духовними цінностями та уважного ставлення до пам'яток вітчизняної історико-культурної спадщини, як виразників національної ідентичності та історичної тягlosti прадавнього українського народу. Міжнародною конвенцією з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972) проголошено, що кожна держава зобов'язана «...забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію і передачу майбутнім поколінням культурної і природної спадщини» [1].

Згідно Конституції України (1996) в нашій країні: «Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [2]. Вітчизняні пам'ятки історії, археології, архітектури, монументального мистецтва надають змогу осягнути як злети національного творчого генія, так і складні часи суспільного буття минулих епох. Тож вивчення, збереження, охорона та популяризація пам'яток – це патріотичне завдання незалежної держави. Цим же питанням присвячені важливі публікації визначних діячів історії та культури

України М. Жулинського, І. Дзюби, В. Смоля, М. Поповича, П. Толочка та відомих пам'яткоохоронців: М. Яковини, М. Дьоміна, Л. Прибеги, М. Бевза, А. Вінграновського, Н. Логвин, Л. Скорик, О. Сердюк, О. Титової, В. Вечерського, О. Пламеницької та багатьох інших.

Конвенцією з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини в 1972 р. запропоновано широке поняття «культурна спадщина», під яким розуміється три категорії об'єктів: власне самі нерухомі пам'ятки, ансамблі й визначні місця. Використання поняття «культурна спадщина» зіграло позитивну роль в становленні нової культоохоронної парадигми, яка застосовується до всіх категорій нерухомих пам'яток, які мають історико-культурну цінність. При цьому саме поняття «пам'ятка» нині використовується як складова частина культурної спадщини. Того ж року ЮНЕСКО прийняло для використання в пам'яткоохоронній справі поняття «природна спадщина», під цим розуміються різноманітні природні об'єкти, які мають універсальну наукову цінність. Тому нині окрема пам'ятка архітектури не обмежується тільки безпосередньо самим об'єктом належного збереження, а включає в себе взаємозв'язок її з оточуючим середовищем, тобто розглядається в комплексі з історично сформованим містобудівним та природно-ландшафтним довкіллям і пов'язується також з вирішенням культурно-екологічних проблем збереження як окремих пам'яток архітектури, ансамблів, так і визначних місць, пам'яток містобудування та природно-ландшафтного оточення в цілому. І тут постають актуальні питання гармонійного співвідношення старої і нової забудови, збереження і органічного поєднання у сучасній міській забудові, як окремих пам'яток архітектури, так й історично сформованих містобудівних комплексів та ансамблів з врахуванням комплексу екологічних умов належного збереження урбанізованого середовища та його природно-ландшафтного довкілля.

У сучасних умовах реконструкції традиційної забудови історичних міст використовуються різні підходи до реставраційних та відновлювальних робіт містобудівного середовища: регенерація, реабілітація, ревіталізація, ревалоризація, реновація історично сформованого середовища. При виконанні таких масштабних робіт важливого значення набувають попереднє проведення археологічних досліджень культурного шару території для визначення пам'яток археологічної спадщини. При цьому використовують різні методи й види охоронно-відновлювальних та реставраційних робіт: консервація, реставраційний ремонт, анастилоз, цілісна або фрагментарна реставрація, реставраційна реконструкція та музеєфікація пам'яток, які достатньо висвітлені у вітчизняних та міжнародних публікаціях і правоохоронних документах.

Всесвітня пам'яткоохоронна культура пройшла складний шлях свого поступального розвитку. Тож коротко розглянемо історичні аспекти становлення і розвитку пам'яткоохоронної культури, сучасну всесвітню та вітчизняну

культуроохоронну нормативно-правову базу по цій проблематиці.

В усі часи значні історико-архітектурні будівлі були предметом певних турбот держави та громадськості. Їх підтримували в належному стані, ремонтували, відновлювали, а у випадках руйнування – відбудовували, або на їх місці здійснювалося нове будівництво. У той же час багато архітектурних об'єктів далекої минувшини не збереглися до наших днів, або знаходяться в зруйнованому стані й стали пам'ятками архітектурної археології, внаслідок актів вандалізму, військових дій чи стихійних лих – пожеж, землетрусів та з інших причин. У часи середньовіччя спостерігаються перші запобіжні заходи щодо охорони та збереження історичних будівель від пошкоджень. Саме в період середньовіччя з'являються перші намагання приділити належну увагу питанням охорони та збереження об'єктів архітектури і предметів мистецтва. Так, наприклад, відомий едикт (близько 558 р.), виданий пізньоримським імператором Майоріаном, щодо охорони історичних будівель і заборону пошкоджень монументальних споруд Рима, які уособлювали його славу та красу. А король остготів Теодоріх Великий (VI ст.) у своєму едикті, крім охорони історичних будівель, вказав також на необхідність охорони і творів мистецтва. Саме він виділив кошти на підтримку об'єктів архітектурної археології Палатина в Римі. Було також призначено спеціального архітектора римського префекта, який би відповідав за належну збереженість об'єктів історико-архітектурної спадщини [3]. При цьому турботою правителів була краса і велич міст та захист їх від руйнувань і пошкоджень, але не піклування про збереженість їх як «пам'яток архітектури», тому що це поняття з'явилося значно пізніше.

Яснішим і більш однозначним впродовж всього середньовіччя було ставлення до поважних сакральних будівель християнської давнини. Християнські храми завжди були глибоко шанованими святинями. І тому у випадку їх руйнувань вони, як правило, відновлювалися. Наприклад, храм Гроба Господня в Єрусалімі з часів його зведення імператором Костянтином та царицею Оленою в IV ст. багато разів руйнувався, але кожного разу відновлювався. Це й не дивно: храм увічнював найбільш поважні християнські святині – гроб Христа, Голгофу, інші сакральні місця Святої землі, які пов'язані з важливішими євангельськими подіями: розп'яттям, похованням, воскресінням Христа. Вигляд храму частково змінювався під час відновлень у різні часи. Але склад його основних об'ємів і архітектурно-планувальні обриси залишилися незмінними. І це не випадково тому, що купольна ротонда з реліквією Гроба Господня і хрестовокупольний храм, що примикає до неї, як і підземна крипта з їх основними внутрішніми членуваннями самі по собі утворювали складний і багатозначний іконографічний задум, пов'язаний з основними християнськими догматами та богословськими ідеями. Тому в цьому випадку ймовірна зміна загальної структури сакральних будівель могла бути,

вочевидь, тотожна зміні їх релігійно-містичного змісту, що було б неприпустимо [4].

При частковій руйнації інших унікальних храмів, вони теж, як правило, відбудовувалися. Так було, наприклад, зі славетним собором св. Софії в Константинополі. Коли в X ст. після землетрусу обвалилося його купольне завершення, то його знову відбудували зі збереженням в цілому первісного вигляду цього визначного собору християнського світу. Але такий підхід зберігався тільки щодо унікальних споруд. Візантійський історик Прокопій у своєму трактаті «О постройках» (VI ст.), розкриваючи сутність сприйняття архітектури Візантії (в першу чергу св. Софії), навів значний список різних будівель, відновлених імператором Юстиніаном. Безперечно, що мова не йшла про проведення спеціальних реставраційно-відновлювальних робіт для їх збереження, а здебільшого це були звичайні відбудови важливих історичних споруд і, можливо, їх перебудови та добудови у відповідності до тогочасних потреб. У той же час прагнення до збереження історичних будівель та необхідність їх відновлення, зазвичай, підкреслювалися авторами тогочасних життєписів [5].

Руйнування, внаслідок війн, визначних об'єктів історико-архітектурної спадщини усвідомлювалося як небезпечне явище вже на початку формування міської культури середньовіччя. Саме в цей період проявляється особлива зацікавленість до архітектури античності. Про це свідчить «Первая элегия о Риме» Хільдеберта Лаварденського, написана на початку XII ст., після його подорожі до Риму, який ще в ті часи лежав в руїнах після битви 1084 р. між Генріхом IV і норманами Роберта Гіскара. Він висловлював захоплення величними руїнами античної архітектури Риму та водночас висказав сумніви щодо можливого відродження незрівнянної краси далекої минувшини [6]. Але цілісної «концепції охорони та відновлення історичних будівель як культурних цінностей у часи середньовіччя ще не існувало, і тільки в період пізнього Відродження з формуванням його історичної свідомості, настала можливість в подальшому її створення» – відзначає відомий культуролог В. Нікітін [7]. Зодчі й художники Відродження (Брунелескі, Леон Батиста Альберті, Франческо ді Джорджо Мартіні, Джуліано да Сангалло, Рафаель та ін.) в ті часи замальовують, обміряють, вивчають пам'ятки римської античності. Твір античного автора М. Вітрувія «Десять книг об архітектурі» стає настільною книгою тогочасних італійських та інших європейських майстрів архітектури. І усвідомлення краси античності в ряді випадків викликало намагання належно її зберігати. У ті ж часи виникло розуміння того, що архітектурні пам'ятки давнини мають значну художню цінність і для нових часів. Тож, папа Павло II в 1468 р., і дещо пізніше в 1474 р. Сікст видали булли, які стали основою для забезпечення охорони і підтримки пам'яток минувшини [8].

Але особлива зацікавленість пам'ятками античності в період Відродження, водночас супроводжувалося негативним ставленням до середньовічної архітектури, яке зберігалось майже до кінця XVIII ст., коли Й. В. Гете в своїх есеях «О немецком зодчестве» блискуче розкрив дух середньовічної архітектури [9].⁹ Необхідно відзначити також, що державна турбота щодо охорони творів образотворчого мистецтва і архітектури в широкому сенсі проявилася у Франції в революційні часи кінця XVIII ст. Водночас перші розпорядження нової революційної влади мали дещо двояке значення тому, що з одного боку вони забезпечували охорону творів образотворчого мистецтва, а з іншого – пропонували знищувати все, що могло б нагадувати про феодалізм і деспотизм. Але вже в декреті від 4 жовтня 1793 р. була сформульована суспільна цінність пам'яток архітектури і вони були названі «монументами мистецтва, історії і науки». І в 1791 р. у Франції було створено перший музей архітектурних фрагментів і малих форм – музей Лемуара та був відкритий загальнодоступний художній музей – нині знаменитий Лувр в Парижі (1793). А в 1795 р. організували державну службу охорони також й історичних будівель [10].

Тож повільно, але неухильно до кінця XVIII ст. усталювалося уявлення про необхідність пошуку методів надійного збереження історико-архітектурної спадщини. Пробудження інтересу до історії своїх країн, активізація археологічних досліджень та в цілому становлення пам'яткоохоронної культури поставили в XIX ст. питання про необхідність належної їх охорони та проведення реставраційно-відновлювальних робіт збережених визначних пам'яток історико-архітектурної спадщини. Тож ц першій половині XIX ст. у Західній Європі були започатковані систематичні роботи по реставрації та історичній реконструкції визначних пам'яток архітектури. І ця діяльність пов'язується з іменами Д. Велад'є, А. Дідрона, К. Бойто, Г. Джованноні та інших. Але найбільший вплив на розвиток реставраційної теорії та практики в XIX ст. справив Е. Віолле ле Дюк (1814-1879). Від середини XVIII до початку XX ст. в реставраційній справі було намагання визначити так званий первісний вигляд пам'ятки. У той час в європейській архітектурі, згідно з ідеями Віолле ле Дюка, було здійснено ряд довільних стилістичних реставрацій та романтичних реконструкцій давніх храмів (собор Сент-Круа в Орлеані, собор Паризької Богоматері (Франція), Міланський собор в Італії та ін. [11]. Але стилістичний напрямок у реставрації та романтичні реконструкції у багатьох країнах Європи викликали бурхливий протест відомих діячів культури. Віктор Гюго в 1825-1832 рр. виступив з рядом критичних статей під загальною назвою «Війна руйнівникам» [12]. І поступово формувалася наукова парадигма відмови від принципу «співавторства» з майстрами давнини і практики поновлення пам'яток до первісного вигляду та суворе обмеження доповнень та різних перебудов історичних пам'яток тощо. Відомий англійський письменник і

художній критик Джон Рескін заперечував будь-яке намагання вторгнення в художню тканину твору давнього зодчества. Реставрація, на його думку, найбільш тотальне руйнування, яке може витримати будівля: руйнування, після якого неможливо зібрати історичні свідчення; руйнування, яке супроводжується підробленим відтворенням знищеного. У 1849 р. він писав: «Неможливо, як неможливо воскресити мертвого, відновити що-небудь, що колись було великим і прекрасним в архітектурі» [13]. Тож згодом були почуті заклики Джона Рескіна і Уільяма Морісса «не чіпати руїни», задля того щоб донести до майбутнього залишки сивої давнини – матеріальні свідчення історичного розвитку національної культури в їх достеменній недоторканності [14].

Використання методів археологічної реставрації було характерним для діяльності відомих італійських архітекторів Камілло Бойто та Густава Джованноні. Для К. Бойто, достеменність пам'ятки була рівноцінна автентичності історичного документа. Але висунення на перший план історичної цінності пам'ятки, не означало відмови від погляду на неї як на твір мистецтва. Бойто запропонував класифікацію можливих видів реставрації пам'яток в залежності від епохи, до якої вони належать. А Г. Джованноні запропонував лише один поділ пам'яток – на «живі», які продовжують, або можуть продовжувати використовуватися як будови для потреб сучасного суспільства і на «мертві», які вже не спроможні задовольнити утилітарні потреби людини, їх значення зводиться виключно до ролі історичних пам'яток культури. До таких «мертвих» пам'яток він відносив – античні й середньовічні руїни, фортечні споруди та ін., тобто пам'ятки архітектурної археології. Він запропонував п'ять видів реставраційних робіт: укріплення, анастилоз, розкриття, доповнення та оновлення. Укріплення або консервація були визначені як головна мета проведення робіт на історичних пам'ятках. І його теоретичні розробки отримали відображення у підготовленій з його участю в Афінійській хартії реставрації 1933 р [15]. Того ж року в Афінах вперше відбулася Міжнародна конференція реставраторів. До рішень конференції були включені головні тези, створені теоретиками і практиками археологічної реставрації. У той же час в рішеннях Афінійської конференції прослідковуються й перші намагання подолати вузькість суто археологічного підходу до реставрації пам'яток археології та архітектури. Погляд на будівлі, що підлягають охороні та реставрації, як на археологічні об'єкти, сприяв ставленню до них як до окремих історичних об'єктів, відчужуючи їх від звичного життєвого оточуючого середовища, подібно до того, як сприймаються ізольовані археологічні експонати (каміння, стародавні монети, черепки тощо), що зберігаються в музеях. Тому в рішеннях конференції є положення про доцільність належного збереження та використання історичних пам'яток у звичних для них умовах знаходження та забезпечення їхньої

життєдайності з включенням їх до освітніх програм.¹ Для середньовічної Русі був характерним той самий підхід до історичних будівель, що і в Західній Європі. Старі будівлі зберігали, допоки вони забезпечували життєві потреби, при необхідності їх перебудовували, добудовували, інколи виконувалися відповідні на той час реставраційно-відновлювальні роботи. Насамперед це позначилося після трагічних часів монголо-татарського нашествия 1240 р. У стародавньому Києві поступово розпочиналися роботи по відбудові поруйнованих храмів. Так в другій половині XV ст., як відзначав М. Брайчевський, а також Г. Івакін, певні відбудовчі роботи велися у Києві за часів правління князя Симеона Олельковича (1455-1471) [16]. Але на жаль, докладних відомостей щодо його діяльності збереглося небагато. І головним джерелом довгий час залишалася епітафія, яка раніше знаходилася у відбудованому ним Успенському соборі Києво-Печерської лаври і яка була опублікована в першій половині XVII ст. в «Гератургімі» А. Кальнофойського [17]. Це зазначає й Київський синопсис [18]. Дослідники вказують на багаточисельні ремонтно-відбудовчі роботи в Успенському соборі, починаючи з кінця XIII ст. У другій половині XV ст. собор був відновлений після погрому Менглі-Гірея, а в 1718 р. після пожежі він був знову поновлений і освячений у 1729 р [19].

Слід відзначити визначну роль у відродженні православного християнства та відбудові зруйнованих київських храмів, яка пов'язана з діяльністю митрополита Київського і Галицького Петра Могили (1596-1647) [20]. За його сприянням було відбудовано ряд стародавніх храмів Києва, зруйнованих за часів монголо-татарського нашествия (це собори – Софія Київська, Спаса на Берестовім, Михайлівський у Видубицькому монастирі тощо). До ремонтно-відновлювальних робіт на Софії Київській Петро Могила залучив відомого італійського архітектора Октавіана Манчіні, а в реставрації розписів інтер'єрів церкви Спаса на Берестовім брали участь грецькі майстри [21]. За його намагань проводилися також роботи по можливому відновленню першого кам'яного монументального храму Київської Русі – Десятинної церкви, як надзвичайно важливої християнської святині. Митрополит Петро Могила багато сил віддав справі культурно-духовного

² Слід зазначити, що з тих часів кардинально змінилася в цілому парадигма охорони та збереження пам'яток нерухомої культурної спадщини, методологічні засади та основні принципи у реставраційній справі. Від активного втручання при реставрації пам'яток – намагання відновити їх в первісному вигляді до вироблення принципу «мінімального втручання». Пріоритетом стали наміри підтримати й укріпити пам'ятки і виконання в першу чергу ремонтно-консерваційних заходів, щоб не спотворювати достеменність, зберігаючи патину часу і автентичність пам'ятки, як «документа історії та твору мистецтва». І по цих питанням міжнародними культуроохоронними організаціями (ЮНЕСКО, ІКОМОС, ІККРОМ) в різні часи було прийнято ряд відповідних нормативно-правових документів.

просвітництва в Києві: відкрив навчальний заклад – Лаврську школу, яку згодом об'єднав з Братською школою на Подолі і створив Києво-Могилянську колегію (пізніше – академію), яка стала визначним осередком освіти, науки і культури не лише в Україні, але й в усій Східній Європі.

У 1820-х роках митрополит Київський та Галицький Євгеній Болоховітінов (1767-1837) розпочав історичні дослідження Києво-Печерської Лаври [22], історик М. Берлінський опублікував одну з перших публікацій про стародавній Київ [23]. У ті часи важлива роль у розвитку історичних досліджень та пошуку старожитностей належала Київській духовній академії, а пізніше – університету св. Володимира, Миському музею. У 1835 р. було створено «Комітет для пошуків старожитностей Києва» – перше наукове товариство для вивчення пам'яток старовини. З 1843 р. цими питаннями опікувалася «Тимчасова комісія для розгляду стародавніх актів». У 1863-1880 рр. головним редактором видань цієї комісії був В. Антонович (1834-1908), з 1878 р. – професор Київського університету та голова «Історичної громади Нестора-літописця» (з 1881). Будучи одним із організаторів «Тимчасової комісії...» активну участь в її роботі приймав М. Максимович (1804-1873) – перший ректор Київського університету, який виконав ряд публікацій по старожитностям Києва [24]. М. Максимович же запросив на роботу до цієї комісії Т. Шевченка, доручивши йому обстеження та виконання замальовок визначних пам'яток старовини. Подорожуючи Україною Т. Шевченко разом з художником М. Сажиним, вивчав та замальовував ряд визначних історичних пам'яток України [25]. Вони ж виконали ряд гарних акварельних зображень пам'яток старовини Києва. Важливу роль у вирішенні питань дослідження історичних пам'яток та їх реставрації у ті часи відігравали чисельні археологічні товариства та комісії, серед яких особливо значна роль належала Московському Археологічному Товариству (заснованому у 1846 р.), яке опікувалося вивченням і реставрацією історичних пам'яток до 1889 р., Комісії по збереженню давніх пам'яток (1870 р.), а також Імператорській Археологічній Комісії (заснованій в 1859 р. в Петербурзі, а з 1889 р. вона була головним науковим органом, який займався пам'ятками архітектури). У ті часи з'являються й перші законодавчі акти царського уряду про необхідність збереження «остатков древних замков, крепостей, памятников и других зданий» [26]. Але єдина законодавча база щодо охорони та збереження пам'яток історії та культури в дореволюційній Росії ще тільки започатковувалась.

З тих часів культуороохоронна діяльність та реставраційно-відновлювальна справа пройшла довгий та складний шлях свого розвитку. Відзначимо, що вже на початку ХХ ст. в царській Росії відомий у майбутньому художник і культурний діяч М. Реріх наполегливо боровся проти пошкоджень та руйнації, передусім під час війн, культурних цінностей та активно закликав належно охороняти пам'ятки старовини. У 1929 р. ним був вперше проголошений Пакт Реріха про охорону

пам'яток культурної спадщини під час війн, який в подальшому знайшов підтримку міжнародної спільноти [27]. Поступово в радянські часи питання охорони та належного збереження історико-культурної спадщини знаходить віддзеркалення в ґрунтовних наукових публікаціях І. Грабаря, Є. Михайловського, Ф. Шміта, Є. Сіцінського, Г. Павлуцького, Ф. Ернста та ін., й зрештою в наступній розробці методологічних засад охорони і реставрації історико-архітектурної спадщини, що згодом знайшли своє відображення в міжнародних та українських пам'яткоохоронних документах. Так, в 1978 р., поруч з іншими правоохоронними актами, був прийнятий закон УРСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури», а значно пізніше цілий ряд нових пам'яткоохоронних нормативних документів.

Нині культуроохоронні питання у нашій країні регулюються як Конституцією, так і сучасними Законами України «Основи законодавства України про культуру» (1992), «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про охорону культурної спадщини» (2000) і «Про охорону археологічної спадщини» (2004) та міжнародними культуроохоронними документами ЮНЕСКО, ІКОМОС, ІККРОМ. Важливого значення набуває міжнародне співробітництво щодо охорони та реставрації національних пам'яток архітектури та містобудування, як складових частин світової культурної спадщини. За роки незалежності Україна активно включилася в міжнародні процеси в культурно-гуманітарній сфері. Це сприяє її утвердженню в міжнародній спільноті як демократичної європейської держави з багатими культурними традиціями.

Сучасна система міжнародно-правової охорони культурної та природної спадщини пов'язується передусім з діяльністю однієї зі спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), яка заснована в 1945 р. До її складу з 1954 р. входить також Україна. ЮНЕСКО в своїй діяльності охоплює широке коло проблем – розробляє та приймає конвенції та рекомендації, організовує і проводить практичні заходи щодо вивчення і захисту всесвітньої спадщини, сприяє взаємообміну культурними цінностями та науковим співробітництвом в галузі охорони і реставрації пам'яток. У 1948 р. було організовано Міжнародну раду архітекторів з питань охорони пам'яток. Вона співпрацює через свої національні осередки з відповідними комісіями ЮНЕСКО. Згідно «Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» система охорони спадщини поділяється на національну та міжнародну. Міжнародно-правова охорона всесвітньої спадщини здійснюється через відповідні установи: Міжурядовий Комітет всесвітньої спадщини і Фонд всесвітньої спадщини. Для надання їм допомоги при секретаріаті ЮНЕСКО у 1992 р. створено Центр всесвітньої спадщини. Згідно з Конвенцією 1972 р. створюється Список всесвітньої спадщини, до якого вносять об'єкти культури й природи різних країн,

що мають універсальну загальнолюдську цінність і відповідають певним критеріям. Зараз у Списку налічується понад 800 об'єктів світової культурної та природної спадщини. Україна в цьому Списку репрезентована трьома об'єктами – собором Святої Софії в Києві, Києво-Печерською Лаврою та історичним центром Львова. Під всесвітньою спадщиною розуміють об'єкти, які включені до цього Списку. Пам'яткоохоронні аспекти має також діяльність неурядової організації – Міжнародної ради музеїв (ІКОМ). Вона створена в 1946 р. для розвитку міжнародної співпраці музейних установ у сфері поширення культурних надбань народів світу.

У тісних контактах з ЮНЕСКО співпрацює Міжнародна рада з питань пам'яток, ансамблів і визначних місць (ІКОМОС), заснована у 1965 р. Вона зосереджує свою діяльність на охороні нерухомих історико-культурних цінностей. У своїй діяльності ІКОМОС дотримується передусім принципів «Міжнародної хартії про консервацію і реставрацію пам'яток і визначних місць», яка була прийнята з ініціативи II Міжнародного конгресу архітекторів і технічних спеціалістів з історичних пам'яток, що проходив у 1964 р. у Венеції. Документ отримав назву Венеційської хартії, яка відіграє значну роль в міжнародній практиці охорони археологічної та історико-архітектурної спадщини [29].

З ініціативи ІКОМОС було підготовлено і прийнято ряд інших важливих культуроохоронних документів. Питаннями охорони всесвітньої історико-архітектурної спадщини займається також Міжнародний центр досліджень у галузі консервації і реставрації культурних цінностей (ІККРОМ), так званий Римський центр, який діє з 1959 р. У 1991 р. утворена міжнародна неурядова культуроохоронна організація «Європа Ностра». 18 квітня 1983 р. визначено як міжнародний день охорони культурної спадщини. Конвенції ЮНЕСКО щодо охорони культурних цінностей, регламентують найзагальніші й значущі пам'яткоохоронні відносини серед країн світу в цілому. Дрезденська декларація 1982 р., яка була присвячена проблемам реконструкції і обумовлювала винятковість здійснення історичної реконструкції пам'яток, в разі руйнування пам'ятки великої значущості в період війни і лише у випадку наявності достатньої наукової документації. Водночас у § 15 цієї декларації наголошувалося на формуванні внаслідок реконструкції «нового культурного виміру» [30]. І він почав виникати не тільки в Москві, Києві, а й в інших містах світу (Берліні, Дрездені, Ризі, Києві та ін.) в умовах реконструкції історично сформованого міського середовища і який не завжди має вдале вирішення [31].

Іноді на перший план виступають міжнародні угоди регіонального характеру, де предметом розгляду стають пам'яткоохоронні відносини того чи іншого регіону. Так європейське регіональне співробітництво щодо охорони культурної спадщини регулюється відповідними міжнародними документами, які укладаються під егідою

ОБСЄ, Європейського Союзу, а також Ради Європи. Враховуючи, що в країнах Північно-Східної Європи (країн Балтії, Україні, Білорусії) після отримання державної незалежності були виконані значні роботи по відбудуванню пам'яток історико-архітектурної спадщини. ІККРОМ у контексті своєї регіональної освітньої програми провів у 2000 р. 23-24 жовтня в Ризі міжнародну конференцію на тему: «Культурна спадщина: автентичність і історична реконструкція», на якій було узагальнено досвід історичної реконструкції (відтворення), реставрації, охорони пам'яток та збереження їх автентичності. При цьому була визначена низка надзвичайних випадків, при яких можливо проводити історичну реконструкцію (відтворення) визначних пам'яток архітектури. І по цьому питанню була прийнята Ризька хартія «Про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини» [32].

Загальна сучасна тенденція в методології охорони і реставраційно-відновлювальних роботах – підтвердження усталених реставраційних принципів з одночасним визнанням виняткових випадків, коли історична реконструкція (відтворення) є можливою і необхідною. Аналіз доводить, що у всіх вітчизняних та міжнародних культуроохоронних документах першорядною задачею охорони і реставрації є належне збереження всього кращого зі створеного на всіх етапах розвитку людства – від глибокої давнини до наших днів і бережливого ставлення до історичних здобутків як важливих культурних цінностей. У всьому світі відбувається поступове формування універсальної концепції охорони культурних цінностей. Її сутність викладає відомий культуролог С. Молчанов, ґрунтуючись на таких засадах:

- кожна культурна цінність – унікальна і неповторна;
- усі культурні цінності підлягають національній і міжнародній охороні, передусім повазі до них та їх належного збереженню;
- культурні цінності, що становлять культурну спадщину народів людства – невідчужувані й підлягають спеціальному міжнародному захисту [33].

Водночас, у сучасній світовій та вітчизняній науковій громадськості викликає занепокоєння триєдина проблема збереження автентичності історичних пам'яток, визначення припустимих меж їх можливого відтворення та необхідності при цьому запобігати небезпечних випадків їх фальсифікації та спотворення. Історична реконструкція (відтворення) втрачених визначних пам'яток архітектури надзвичайно складна справа в культуроохоронній діяльності. Міжнародною культуроохоронною та реставраційною спільнотою був розроблений та прийнятий Кодекс етичних принципів охорони і реставрації як окремих пам'яток, так і ансамблів та визначних місць, в якому також визначені основні засади належного проведення пам'ятоохоронних заходів [342].

Таким чином нині на світовому та національному рівні вироблена ціла низка

нормативно-правових документів в галузі охорони і збереження пам'яток культурної спадщини, де у виняткових випадках можливе проведення реконструктивно-відновлювальних робіт щодо втрачених визначних історико-культурних надбань народів світу. Важливе місце в цьому надбанні займають пам'ятки архітектури та їх ансамблі й визначні місця як своєрідний «літопис світу», в якому втілилися провідні ідеї далекої минувшини, геній народу та його провідників, їх слава та гордість.

Література

1. Конвенція з охорони всесвітньої культурної та природної спадщини. — Париж. — 1972. // Охорона культурної спадщини. Зб. міжнародн. документів. — К.: — 2002. — с. 21.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К. — 1997. — с. 23.
3. История и теория реставрации памятников архитектуры: Сб. науч. трудов (Центр. н.-и. ин-т по градостроительству). — М. — 1986. — С.100;
4. Успенский Н.Д., проф. Святые места в Иерусалиме на сегодня // ЖМП. —1961. — № 5. — с. 19.
5. Прокопий. О постройках / Пер. С.П. Кондратьева // ВДИ. — 1939. — № 4. — С. 201-283.
6. Памятники средневековой латинской литературы X-XII веков. — М. — 1972. — С. 209-210.
7. Никитин В.А. Генезис архитектурной культуры. — 1995. — С. 56-59. / www.circleplus.ru.
8. Грегоровиус Ф. История города Рима в средние века. — СПб. — 1902. — Т.1. — 267 с.
9. Гете И. В. Об искусстве. — М. — 1975. — С. 67, 81.
10. Кузнецов А.Г. Особенности законодательства и организации охраны памятников архитектуры во Франции и Италии // Тр. НИИ музееведения. — 1965. — Вып. 15. — с. 150.

11. Реставрация памятников архитектуры. Учебное пособие для вузов / С.С. Подольский, Г.Б. Бессонов, Л.А. Беляев, Т.М. Постникова, под общ. ред. С.С. Подольского. — М.— 2000. — С. 6-29.
12. Никитин В.А. Зазначена праця. Комп'ютерна версія — www.circleplus.ru / Нарис 3. — с.153.
13. Ruskin J. The seven lamps of architecture. — London, — 1849. — P.184; Див. також: Цитович В. Реставрація: між парадигмою і теорією // Пам'ятки України. — № 2. — 2004. — С. 32.
14. Ruskin J. The seven lamps of architecture. — London, — 1849. — P.179; Morris W. The lesser arts (1877). Hopes and for Art. The collected works, v. XXII - L. — 1914. - P.9; Morris W. The Beauty of Life (1880) / Там же. P. 69-70.
15. Афинська хартія консервації та реставрації, прийнята конгресом СІАМ в 1933 р. // Ресурс доступу www.maps-moscow.com.
16. Брайчевський М. Из історії Десятинної церкви // Церква Богородиці Десятинна в Києві.... — С. 35-36; Г. Ю. Івакін Історичний розвиток Києва XIII- середина XVI ст. — К.—1996. — С. 249.
17. Кальнофойський А. Тератургима, или чудеса, имевшие место в Киево-Печерской лавре в период с 1594 г. по 1633 г. Киево-Печерская лавра. —1638; див. також: План Киева, составленный в 1695 г. Киев. — 1893.
18. Киевский синопсис, или Краткое собрание от различных летописцев. — Изд. 5. — К. — 1836. — С. 125, 126.
19. Холостенко М.В. Успенський собор Печерського монастиря // Стародавній Київ. — К. — 1975. — С. 107-170; Лебединцев П.Г. Киево-Печерская Лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии. — К.: — 1886. — 113 с.; Миславский С. Краткое описание Киево-Печерской Лавры. — СПб.: — 1795; Евгений Болховитинов, митрополит. Описание Киево-Печерской Лавры. — К.: —1826.
20. Голубев С.Т. Киевский митрополит Петр Могила как возобновитель киевских храмов // Киев — 1898. — №18. — С. 772-781. Див. також: Климов В., Колодний А., Жуковський А. та інш. Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність.Позиція). — К.: — 1996. — 268 с.
21. Толочко П.П. Феномен Петра Могили // Толочко П.П. Від Русі до України. — К — 1997. — С. 190-194.

22. Евгений Болховитинов, митрополит. Описание Киево-Софийского собора. — К. — 1825; Його ж: Описание Киево-Печерской Лавры. — К. — 1826.
23. Берлинский М.Ф. Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города. — СПб. — 1820; Його ж (перевидання): Історія міста Києва. — К.: — 1991. — 318 с.
24. Максимович М.А. Обзорение Старого Киева. — Киевлянин, кн. 1. — К. — 1840. — С. 5-58; Його ж: О построении и освящении Киевской церкви Св.Георгия. - Киевлянин, кн. 3. — М. — 1850. — 218 с.
25. Иванцов І.О. Шевченко і археологія // Пам'яті Т.Г.Шевченка. Зб. Статей до 125-ліття з дня народження. — К. — 1939. — с. 551-582 Брайчевская А. Т. Тарас Григорьевич Шевченко и археологическая наука // Сов. археология. — 1964. — № 3. — с. 3; Прибега Л. Тарас Шевченко як дослідник архітектурної спадщини України // Мистецькі обрії. — 2004. — Вип. 6. — С. 29-38.
26. Свод законов Российской империи. — Т. 12. Часть 1. Устав строительный. — СПб. — 1900. — С. 20; Разгон А.М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (1881-1917 гг.) // Тр. НИИ музееведения. — М. — 1957. — Вып. 1. — с. 73.; Охрана памятников истории и культуры в России XVIII- начало XX в.: сборник документов // Ин-т. истории АН СССР; Ин-т. археологии АН СССР, Ленинград. отд.; Центр. гос. ист. архив СССР. — М. — 1978. — 320 с.; Формозов А.А. Страницы истории русской археологии. — М. — 1986. — С. 7.
27. Богуславский М.М. Пакт Рериха и защита культурных ценностей // Сов. государство и право. — 1974. — №10. — С. 111-115; Беликов П.Ф. Пакт Н.К.Рериха по охране культурных ценностей / В кн.: Н.Рерих. Жизнь и творчество. — М. — 1978. — С. 91.
28. Охорона культурної спадщини: Зб. міжнародних документів. — К. — 2002. — С. 136; Див. також: Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. документів. — К.: 2006. — С. 576.
29. Міжнародна Хартія про консервацію і реставрацію пам'яток і визначних місць (Венеційська хартія 1964 р.) // Відлуння віків. — №2. — 2004. — С. 4-6; Див. також: Воронин Н. Архитектурный памятник как исторический источник // Советская археология. — М. — 1954. Т. 19. — С. 43.
30. Дрезденская декларация // Материальная база сферы культуры: отечественный и зарубежный опыт решения управленческих, научных и технических проблем: Инф. сб. — М. — 1994. — Вып. 2. — С. 14-17.

31. Захватович Я., Беганский П. Старый город в Варшаве. — Варшава. — 1956. — С. 32. Реконструкция центров исторических городов: сов.-фр. науч.- техн. сотрудничество / В.Н.Белоусов, Н.Н.Бочарова, В.А.Васильченко и др.; Центр. н.-и. и проект. ин-т по градостр-ву, М-во градостр-ва, жилища и транспорта Франции, Техн. упр. по градостр-ву. — М. — 1987. — С. 244; Див. також: Пруцын О.И., Рымашевский Б., Борусевич В. Архитектурно-историческая среда. — М. — 1995. — С. 2340323; Прибега Л.В. Деякі аспекти відтворення поруйнованих храмів України // Зб. НДР УАМ. — 2000. — Вип. 7. — С. 29-35; його ж: Реставраційні реконструкції у дзеркалі сучасної пам'яткоохоронної методології / Вісник УАА. — К. — 2002. — Вип. 1. — С. 71-74.
32. Ризька Хартія 2000 р. «Про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини»// Пам'ятки України. — 2001. — Ч.4. — С. 75,76.
33. Молчанов С.Н. Международное культурное право // [http: smolchanov narod.ru / JCL.htm](http://smolchanov.narod.ru/JCL.htm), 2002 г.
34. Кодекс етичних принципів охорони й реставрації пам'яток ансамблів та визначних місць (Колombo, 1993 р.) // Охорона культурної спадщини: Зб. міжнародних документів. — К. — 2002. — С. 89.

Аннотация. В статье рассматриваются исторические аспекты становления и развития памятникоохранной культуры и современные правовые основы охраны и сохранения всемирного и национального культурного наследия.

Ключевые слова: историко-архитектурное наследие, памятники архитектурной археологии, архитектуры, охрана и сохранение культурного наследия.

Abstract. There were examined the historical aspects of formation and development of architectural monuments preserving culture the same as modern loyal basis of world and national culture heritage preserving.

Key words: historic-culture heritage, architectural-archeological and architectural monuments, culture heritage preserving.